

FREDRIK SJÖBERG
VARFÖR HÅLLER MAN PÅ?
och andra essäer

ALBERT BONNIERS FÖRLAG

AV FREDRIK SJÖBERG HAR TIDIGARE UTGIVITS:

På maktens tröskel 1988
Miljö till varje pris (med Mikael Edelstam) 1988
Verkligheten på hotlistan? 1993
Vi och Dom 1997
Artrikedomar 1998
Vad ska vi med naturen till? (red) 2001
Tranströmerska insektsamlingen från Runmarö 2001
Naturens nollåttor 2002
Flugfällan 2004
Flytkonsten 2006
Den utbrände kronofogden som fann lyckan 2008
Russinkungen 2009

Läs mer om böckerna på www.callicera.se

WWW.ALBERTBONNIBRSFORLAO.SE

ISBN 978-91-0-012680-3

© Fredrik Sjöberg 2012

OMSLAGSFOTO Ingvar Sjöberg

GRAFISK FORM Nina Ulmaja

TYPSNITT Indigo Antiqua

TRYCK CPI – Clausen & Bosse, Leck, Tyskland 2012

Om essäkonsten

LÅT OSS ETT ÖGONBLICK tala om pengar. Mycket pengar. Guld. I tunnor! Tusen stycken, om vi ska vara noga. Det enda jag såhär i hastigheten är en smula osäker på är exakt hur stora dessa tunnor var, vidd och djup, men den saken kan väl ändå kvitta. En tunna är en tunna och tusen är väldigt många, och i början av 1700-talet, när den här historien utspelar sig, var detta rymdmått både vedertaget och standardiserat, allom bekant. En tunna råg räckte en vinter, ungefär, och guld var då som nu en oemotståndlig frestelse för den fattige.

Och fattigt var det, i Sverige, det förbannade året 1718. Men innan vi går närmare in på detta bör jag kanske beröra det som för dagen är mitt egentliga ärende, nämligen att säga något om konsten att skriva essäer. Det är inte lätt. Ja, att skriva dem är inte ogörligt, men att förklara vad en essä rätteligen är har under de senaste femhundra åren visat sig vara besvärligt. Men låt mig ändå försöka. Till exempel tänker jag mig att man kan dra en ganska tydlig gräns mellan essän och uppsatsen. Likaså tror jag mig om att gå i land med en avgränsning gentemot novellen. Journalistik i olika former kan förmodligen avfärdas i en handvändning, och när jag tänker efter bör det heller inte vara omöjligt att finna en demarkationslinje i mötet med kortprosa av det slag som kan passera som självbiografiska skisser, polemiska pamfletter och annat i den vägen. Hybriderna är visserligen legio, och själva begreppet essä så dimmigt att formen på senare år har utvecklats till något av ett gömsle i skogen för skribenter som inte riktigt vet vad de håller på med, eller varför, men sådana iakttagelser får inte hindra oss i vår undersökning. Det är tanken som räknas. Förresten skulle vi ju tala om pengar.

Guldet är förstås bara en strategisk eftergift, varmed vi omgående kan sätta fingret på två av essäkonstens grundförutsättningar. Ett: läsaren har gott om tid. Två: man kan inte lita på att han eller hon är intresserad av ämnet. Den förra av dessa premisser är skäligen okomplicerad såtillvida att essäisten kan, och bör, breda ut sig och eftersträva en lugnare arbetspuls än vad exempelvis journalister vanligen har möjlighet att göra. Läsaren sitter antagligen still, säg i landsvägsbuss

på motorväg, utan vare sig önskan eller tillfälle att låta sig distraheras av television eller pratsjuka medmänniskor. All tid i världen är oss given, säkerhetsbältet på. Vilket naturligtvis är en förrädisk lockelse som leder oss in på förutsättning nummer två, den om intresset, som, vågar jag påstå, är den vanligaste orsaken till att essäprojekt går överstyr och misslyckas. Författaren inbillar sig att läsaren är intresserad av ämnet. Så är det naturligtvis ibland, men, tro mig, i normala fall är vår bussresenär på sin höjd måttligt sugen på att lära sig något nytt, vad det nu kan vara, och därför krävs åtminstone inledningsvis en del billiga trick som vädjar till människans mer basala instinkter. Pengar är bra. Där kan vi utan vidare vänta spontant intresse av bästa märke. Fem rader, kanske tio, mer än så behövs inte. Sedan sitter läsaren på kroken.

Mitt råd om någon frågar är alltid att essäisten bör sikta in sig på en bildad men ointresserad läsare. Själv kan man gärna se sitt ämne som precis hur fängslande och rafflande som helst, men begår man dumheten att förväxla sin egen glöd med läsarens hamnar man inte sällan fel, ensam. Jag är ledsen, men utöver pengar, sex och bekantas tillkortakommanden finns få ämnen där man kan påräkna villkorlös uppmärksamhet. Och en essä måste först som sist handla om någonting, äga ett substantiellt faktainnehåll som när bussen stannar i Norrköping har bibringat läsaren kunskaper, kanske oförglömliga, i något mer eller mindre oväntat ämne.

Det finns en hel rad skillnader mellan essän och uppsatsen, men detta är tror jag den främsta, möjligen tillsammans med graden av närhet i själva tilltalet. Uppsatser skriver man för specialister eller studenter, ibland bådadera; eftersom dessa läsare i princip är angelägna och intresserade redan från början kan texterna vara intill självantändning torra. Av det skälet kan uppsatser ledigt vara utstyrda med referenslistor, fotnoter och andra liknande akademiska dekorationer utan att någons humör blir förstört, snarare tvärtom. Undertitlar långa som purjolökar är likaså närmast påbjudna. Men försök den som vågar att perforera en föregiven essä med fotnoter och mellanrubriker – det fungerar inte.

Först ett par ord om polemik. Som jag verkligen vill rekommendera. Naturligtvis kan essäisten inte tillämpa det intellektuella underhållningsväld som hör hemma på de stora dagstidningarnas debattsidor. Dansbaneslagsmål blir sällan bra essäer, men framställningen kan utan tvekan lättas upp och ges liksom

en inre energikälla om påhoppet doseras i anständiga proportioner, helst i form av lätt kamouflerade personangrepp. Det är kort sagt bra om författaren retar sig på någonting, vad som helst – säg, på att någon för alla välbekant räkel högt i landets utrikesförvaltning skor sig på tvivelaktiga spekulationer i fjärran länder, om så bara via guldets flytande, svarta form. Att rakt ut kalla vederbörande för humbug håller inte, men det finns andra sätt, mer indirekta.

Därmed kan vi övergå till att resa den raka stör av kunskap som essän kan hässjas på. Det finns många sätt, och antalet passande ämnen är helt utan gräns; dock vill jag framhålla fördelen med att redan från början tänka sig uppdraget som vore det fråga om en krävande bordskonversation under en bättre middagsbjudning. Ni vet. Man sitter där och petar i skagenröran (vi har inte kommit längre än till förrätten) och plågas av misstanken att hon till höger har lite tråkigt. Kanske har hon redan öppnat starkt, som för att syna mig i sömmarna, genom att säga något djupsinnigt om de nya franska filosoferna. Då är det klippt. Och har jag i det läget inte is i magen hör jag mig snart nog säga något om att jag i fjol, under bokmässan i Göteborg, delade en taxi med Michel Onfray – som är det dummaste man kan säga eftersom påståendets undermening, för det första, är att ens kunskaper i filosofi inte sträcker sig längre än dit, samt, för det andra, att man har lätt för att råka i skrytsamhet, vilket är opassande, åtminstone till förrätten.

Nej, anfall är bästa försvar.

Man slukar sin skagenröra, tar en slurk vin, lutar sig lätt mot sin bordgranne och frågar:

– Känner du till Madagaskaraffären? -Näe.

I nittionio fall av hundra svarar hon så, ty också massiv bildning har en gräns, och därmed är manegen krattad.

–Jo, det var såhär, säger man då, att kort efter Karl XII:s återkomst från Turkiet, när han var på väg till sitt fatala fälttåg i Norge, framskymtade plötsligt en strimma ljus i det bedrövliga tvärmörker som på den tiden utmärkte landets finanser. Det var troligen baron Görtz som hade nosat upp spåret från första början, men också kungen själv i egen hög person var med på noterna, och det var han och ingen annan som satte saken i rullning. Det var en vacker dag i Strömstad, den 24 juni 1718.

– Görtz? Den kraken! Blev inte han halshuggen?

Så lyder alltså själva klarsignalen; just som historien ska till att börja bekräftar mottagaren att hon, i likhet med nästan alla som läser essäer, är någorlunda bildad. Och som så ofta är detta en stimulerande möjlighet vars baksida är aningen tristare. Publikens kunskaper på kulturens och vetenskapens vida fält är en gåva, bara så lockande, men den tvingar också författaren att hålla sig till sanningen, eller i alla fall där-ikring. Alltför vidlyftigt ljugande brukar avslöjas. Den goda essän ska absolut räknas till skönlitteraturen, men till skillnad från exempelvis novellen kan den inte byggas på fiktion.

Att sanningen ofta överträffar dikten är naturligtvis en tröst.

– Det är sant, han miste huvudet, men det var först senare, när kungen var död, framåt vintern. Nu var det ännu sommar och Görtz hade givits den dryga uppgiften att genom indrivning av alla slag finansiera det norska kriget. Han var bra på det. Nödmynten flödade och folket led – när så plötsligt en delegation från långt borta, bestående av två hejdukar vid namn Morgane och Monnery, dök upp där i Strömstad och fick företräde hos den världsberömde kungen. Med sig hade de ett erbjudande som tedde sig minst sagt frestande, inte för att de representerade någon stark nation, men kanske just därför, ty dessa män agerade med fullmakt från de oborstade sjörövare som då sedan decennier bedrev ett synnerligen lönsamt friluftsliv i farvattnen runt Seychellerna, Mauritius och Madagaskar. Pirater! Länge och väl hade de plundrat portugisiska, engelska och andra ostindiefarare – holländare, spanjorer, alla som kommit förbi – och att affärerna gick bra var ingalunda någon hemlighet. De formligen badade i pengar. Men hur det nu var så hade de börjat ledsna på verksamheten; kanske var den alltför enahanda, eller så ville de bara få tillfälle att investera sitt rov i annat än kokosnötter. Vad vet jag? Till historien hör emellertid också att Indiska oceanens pirater just vid den här tiden var ganska trängda. Engelmän och andra ansåg måttet rågat och hade av den anledningen börjat kommendera dit ner tungt bestyckade krigsfartyg för att helt prosaiskt utrota alla sjörövare.

Så de sökte beskydd; de såg sig om i världen och satte kurs på det största råskinnet av alla. Karl XII:s talanger på slagfältet var välkända, Sveriges finansiella läge likaså. Det förslag som piraternas utsända nu lade på kungens bord bör givetvis också betraktas i ett politiskt perspektiv, inte bara ekonomiskt.

Många av den tidens sjörövare var landsflyktiga jakobiter, anhängare till den engelske tronpretendenten, så även om de nu sade sig vilja bli fredliga medborgare i Sverige, får vi anta att de ännu hellre önskade svenskt militärt bistånd i kampen om den engelska kronan. Hur som helst, förslaget var kort och koncist: Om piraterna bara fick segla under svensk flagg skulle de ögonaböj bege sig hit med sina omätliga rikedomar och därtill förstärka den svenska örlogsflottan med många goda skepp. Topp, sa kungen, eller någonting ditåt. Av dokumentationen kring detta möte framgår att han inte heller tvekade inför den del av förslaget som innebar att piraternas operationsbas, den lilla ön Île Sainte Marie på Madagaskars nordöstra kust, skulle behållas och snarast möjligt förvandlas till en svensk koloni. Den kunde vara bra att ha, nämligen, som replipunkt för svenska handelskepp när kriget väl var slut.

Sagt och gjort. Morgane utnämndes till svensk guvernör över Île Sainte Marie, med mandat att på sikt ävenledes, nu när man ändå var igång, kolonisera hela Madagaskar. Fem svenskar, en blandning av byråkrater och militärer under ledning av sekreteraren Otto Klinckowström, fick uppdraget att följa med guvernören till rövarnas kula, för att på ort och ställe övervaka evenemanget. Redan i juli samma sommar begav de sig landvägen till Frankrike, där det var tänkt att expeditionen skulle stampas fram. Det var således i Paris, några månader senare, som Klinckowström nåddes av det tråkiga budet att en annan kula hade susat rakt igenom kungens mössa, i ett skyttevärn vid Fredriksten, i Norge. Och Görtzen högg dom huvet av, som sagt. Madagaskaraffärens män hejdade sig i tvekan. Vad nu?

Vid det här laget har varmrätten kommit på bordet, vilket ger oss tid för en kortare andningspaus. Eller ska vi kanske säga konstpaus, för just i samma ögonblick som lyssnaren tar sats för att kommentera denna summariskt redovisade historia, säger man snabbt, om så med munnen full av hasselbackspotatis, att saken tog fart igen, redan i april 1719.

Den gode Klinckowström lät skriva ett vördsamt brev till Ulrika Eleonora, som nu satt på tronen i Stockholm, och frågade vad han och hans mannar skulle ta sig till. Det karolinska enväldets tid var nu oåterkalleligen förbi, men det hindrade inte att ärendet levde vidare under formellt sett mer ordnade former, och det började med en föredragning i rådet, effektuerad av greve Sparre. Han

hade orienterat sig om affären och till sin förvåning funnit att den inte bara ägde verklighetsgrund, utan därtill tedde sig någorlunda genomförbar. En, som det heter, »liflig discussion« utbröt mellan rådets ledamöter, varunder greve Claes Bonde, som uppenbarligen var en praktisk man, gav luft åt ståndpunkten att rikedomarna gott kunde skeppas hem, bara man slapp sjörövarna själva. Att installera fullt utvecklade pirater i Sverige var ingen bra idé, tyckte han, medan Sparre för sin del mest oroade sig för vad engelsmännen skulle tycka om arrangemanget. Man bestämde sig så för att hänskjuta frågan till sekreta utskottet, där uppenbarligen män av annat virke huserade, för snart kom besked som kan sammanfattas med att inget fanns att oroa sig för, tvärtom. Genom en semantisk skenmanöver som bevisligen tål att praktiseras än i dag fick man det hela att framstå som ett internationellt fredsuppdrag. En god gärning i syfte att stävja sjöröveri. Morganes fullmakt som guvernör förnyades, och så var man på det igen.

Postgången var emellertid långsam, vilket i kombination med en spekulationsbubbla i Frankrike och andra förvecklingar fick till följd att hela äventyret nu råkade in i en fas präglad av tämligen stor förvirring. Vi kan hoppa över den. Bland essäskrivandets oavvisliga grundsatser finner vi visserligen kravet att aldrig väja för stickspår av typen Louisianas exploatering – eller snarare de väsentligen grundlösa dagdrömmarna om Louisiana, detta påstådda Eldorado i Amerika som fick tusentals fransmän att överge all måtta och sans och investera vilt i aktier som på kort tid steg i värde från 500 till 18 000 livres, helt väntat med ungefär samma slutresultat som i ett albanskt pyramidspel. Och eftersom en del kontinentala medintressenter i den svenska expeditionen till Madagaskar drogs med i fallet när bubblan sprack, fick vår vän Klinckowström försöka hitta finansiering någon annanstans. Sjørövarskatten var inom räckhåll, förvisso, bara tillfällig otur bromsade, samt möjligen det faktum att Fredrik I redan på vårkanten 1720 efterträdde sin hustru och kröntes till kung av Sverige.

* * *

Låt mig här inflika en reflektion apropå de halvt betydelselösa sidospår som sällan gör essäer sämre. Rika möjligheter gives därvidlag. Ärligt talat, har man

kommit så här långt med läsaren i behåll (eller bordsgrannen) kan man ta sig i stort sett vilka friheter som helst. Exempelvis finner jag det lämpligt att just här åtminstone antyda likheten mellan Madagaskaraffären och det så kallade San José-ärendet, vars detaljer dåvarande statssekreteraren Carl Johan Åberg en gång anförtrodde mig till desserten vid ett av alla dessa partyn som essäister brukar inviteras till.

Det var under valrörelsen 1988, berättade Åberg. Av Ingvar Carlsson, som var statsminister då, gavs han den otacksamma uppgiften att röja upp efter en lika vidlyftig som snedseglad affärsförbindelse mellan Sverige och Colombia, regisserad av direktören i den statliga Investeringsbanken, Harry Schein. Han var, kan man säga, om sig och kring sig och hade via svårutgrundliga vägar fått upp vittringen på de koordinater som sades ange exakt rätt plats i farvattnen utanför Cartagena i Karibien, där engelska örlogsfartyg sommaren 1708 sänkte den spanska galeonen San José med man och allt. Endast elva personer överlevde av en besättning på närmare 600 när skeppet sjönk till botten på 240 meters djup med 64 bronskanoner och lastrummet fyllt av rikedomar. Enorma rikedomar. Sagolika! Enligt lastningsdokumentet, som återfanns i ett spanskt arkiv på 1960-talet, var San José tungt lastad med stulet inkaguld värt motsvarande – Schein var flink med miniräknaren – mellan 17 och 26 miljarder svenska kronor.

Att Investeringsbanken, som skapats för att stötta trötta företag i Norrlands inland, användes i vad som snart kom att påminna om en lättviktig agentroman bekymrade inte Harry Schein. Han inledde direkta förhandlingar med Colombias president om att bilda ett bolag som skulle bärga skatten. Det var naturligtvis inte bara pengarna som lockade, påstod man, utan även de rent kulturhistoriska vinsterna. Schein erinrade sig regalskeppet Wasa. Nu kunde colombianerna få något liknande med vår hjälp. Det vore fint. Dessutom skulle bärgningen av guldet bli ett internationellt genombrott för svensk undervattensteknologi, marinarkeologi och så vidare, men då vankelmodiga röster höjdes i bankstyrelsen var det till syvende och sist stålarna som var motivet. Miljardvinster. Och det gällde att handla snabbt, för andra länder följde samma spår. Av rädsla för kokainkartellernas torpeder checkade Schein in i Bogotá under täcknamn taget från cognacsmärket Remy Martin och allt verkar ha varit åtminstone mycket spännande.

Men det gick ju inte. Valrörelsen stod för dörren. Affärer av det här slaget var inget partistrategerna önskade. Åberg fick sopa upp, varefter Harry Schein blev sur. Och galeonen San José ligger där den ligger med sin last av gammalt guld. Exakt var är oklart.

* * *

Nå, var var vi nu. Jo, just det, i maj 1721, då man i Stockholm tillsatte vad som kom att kallas Madagaskarkommissionen, bestående av grevarna De la Gardie, von Liewen och Bonde, samt baronerna Lagerberg, von Höpken, Taube och Örnfelt.

Kanske hade man i rikets ledning tröttnat på fransoser och andra klåpare och slutligen bestämt sig för att sätta ned foten och få lite fart på ruljansen. De tvivel som tidigare framkommit under debatterna i rådet var nu uppenbarligen glömda. Med särskilt lätt hjärta torde man ha lagt prästmännens dubier till handlingarna, sedan biskopar och andra lättat sitt samvete med programmatiskt enfaldiga funderingar kring att man även i detta avseende skulle göra världen bättre, närmast genom att låta dessa förmodat ogudaktiga pirater ledas in på den rätta vägen av goda lutheranska landsortspräster på Småländska höglandet. Vidare tröstade man sig med att barbarerna rimligen var ungarlar som snart skulle blandas in i gemenskapen via frodiga pigor och annat präktigt svenskt kvinnfolk. Som en sista säkerhetsåtgärd bestämdes därtill att sjörövarna, av hänsyn till risken för återfall, inte under några omständigheter skulle tillåtas bosätta sig i närheten av landets kuster.

Vanlig osentimental realpolitik, således. Och eftersom de beräknade vinsterna var stora – på imaginära profitors vis också ökande med åren – beslutade kommissionen att omgående ställa rejäla doningar till expeditionens förfogande, närmare bestämt i form av ståtliga fartyg, däribland fregatterna Jarramas och Fortuna, som denna vår låg och skräpade i Karlskrona till ingen större nytta. Så skedde. Fregatterna rustades för färden runt Afrika och avseglade samma höst under befäl av en, som det skulle visa sig, oförutsägbar befälhavare vid namn Ulrich. Planen var att de svenska skeppen skulle sammanstråla i Cadiz med fartyg som guvernör Morgane på sitt håll kunnat uppbåda. Så blev det också mycket

riktigt, om än efter ytterligare trassel och fördröjningar. Men så till sist, i februari månad 1722, låg Madagaskarexpeditionens fartyg samlade på reddan utanför Cadiz. Äntligen skulle man komma iväg.

Vad som därpå hände är inte alltigenom glasklart. Med någorlunda säkerhet kan dock sägas att hela projektet från denna stund liksom lättar från marken och svävar upp i den fria företagsamhetens högre sfärer. Hittills hade Madagaskaraffären varit en väsentligen statlig angelägenhet, men efter debaclet i Cadiz, som slutade med att kapten Ulrich helt sonika seglade hem, sattes andra krafter i rörelse. Antagligen hade de funnits i bakgrunden hela tiden, entreprenörerna, men det är först nu som deras roll i dramat börjar bli tydlig.

Problemet var kontanter. Allt fanns på plats utom pengar. Morgane erbjöd sig att låna vad som krävdes i Madrid, men Ulrich ledsnade av någon anledning och återvände alltså till Sverige, oturligt nog just som herrarna i rådet satt med nyputsade kulramar och väntade på goda nyheter från Indiska oceanen. Nu blev de bara snopna, och arga. Sedan de dövat ilskan genom att ställa kapten Ulrich inför krigsrätt, beslutade de att fortsätta, särskilt som rykten kommit i svang om att också danskarna samt, än värre, ryssarna hade börjat slå sina lovar kring piraternas förmodade skattkistor. I maj samma år kom en skrivelse från en svensk spion i Paris, han hette Mandel, som hade snappat upp underrättelser om att en beryktad rysk sjökaptan befann sig i Calais med mandat från tsaren att erbjuda piraterna bekväma boplatser i Archangelsk mot erläggande av en summa motsvarande två miljoner svenska riksdaler. En sådan utveckling vore naturligtvis djupt olycklig.

Otto Klinckowström for som en skottspole mellan Spanien, Sverige och Frankrike, förhandlade och stod i och Madagaskarkommissionen hemma i Stockholm var med på noterna. Fregatten Jarramas, den Ulrich seglat, skulle tillbaks till Cadiz under nytt befäl, men hur det nu kom sig så hann man inte ut före vintern, och när sedan spelplanen förändrades under loppet av år 1723 började rådsherrarna slutligen dra öronen åt sig. Morgane tycktes då vara ute ur bilden, medan den oförtröttlige Klinckowström hade kontrakterat några engelska finansiärer som kunde tänka sig att pumpa in pengar i affären mot bindande löfte om att senare få upprätta ett ostindiskt handelshus i vårt land, och eftersom det i samma veva även inflöt avkylande nyheter om att sjörövarna hade tappat stinget

och förlorat sina skepp i en ryktbar drabbning, lutade rådet mer åt att låta de engelska handelsmännen stå för fiolerna. Möjligen kunde de få hyra Jarramas. Staten hade betalat nog. En viss doft av begynnande fiasko kan skönjas i hävderna. Eller som någon yttrade: Om nu piraterna så gärna vill komma till Sverige, kan de väl ta sig hit för egen maskin.

Så kom det sig att Madagaskaraffären föll i glömska.

Det är förstås en ren smaksak, eller kanske mest en fråga om författarens läggning, men jag anser för min del att essäformen lämpar sig särskilt väl för skildring av just sådana ämnen och människor som är mer eller mindre bortglömda. Det som alla redan vet och fullt begriper kan avhandlas med andra, energisnålare metoder. Biografier och självbiografier, för att nämna två, lever vanligen av gammal glans, av att människan som speglas redan förut var bekant eller ännu bättre ganska känd, liksom de berättelser som är hans historia, medan vi andra som också vill glänsa, såklart, får leta oss fram längs essäistikens jämförelsevis krokiga vägar. Detta kan vara nog så nöjsamt. Att författare av essäer oftare än andra promenerar med händerna på ryggen är ett känt fenomen. Man ser det på långt håll – hur mätta och belåtna de är.

Jag äter ogärna efterrätter. Serveras dessertvin är jag inte den som säger nej, men själva efterrätten lämnar jag ofta orörd. Jordgubbar, glass, pajer och mystiska puddingar – ännu efter femtio år grubblar min mamma över vad det var som gick snett i pojken för övrigt så lyckosamma uppfostran. Pappa bekymrade sig inte nämnvärt, kanske för att han själv alltid var så glad i just efterrätter och gärna åtog sig att utöka sin ranson, vilket, slår det mig, inte riktigt hör hit, mer än kanske som en påminnelse om att också essäer förr eller senare måste ta slut. Hur som helst, mitt lyte i dessertfrågan är inte enbart av ondo, för när övriga gäster är intensivt sysselsatta med att förstöra små nougatcreationer, eller vad det nu kan vara, är luften fri för mig att fylla med några ord i all enkelhet om guld.

Drömmen om piraternas rikedomar ville nämligen inte riktigt släppa sitt grepp om den föreställningsvärld som sedan urminnes tider har utmärkt grevar och baroner. Hela historien hade kunnat sjunka undan som ett obetydligt sediment i upprinnelsen till det som blev Ostindiska kompaniet, grundat i Göteborg 1731, om det inte vore för att guldfiebern blommat upp igen en sista

gång och så för alltid höljt hela detta spektakel i en air av naken girighet – som vi känner igen, oavsett i vilken tid vi lever eller vad friherrarna för dagen råkar heta.

Nu ska vi tala om pengar.

Detta hände 1726. Åtta långa år hade gått sedan det löftesrika mötet i Strömstad och knappast någon i Sverige trodde längre på att något ens av ringa värde fanns att hämta hem från dessa gudsförgättna öar utanför Afrikas östra kust – när så en dag en man dök upp, en skeppare från vidderna som hette kapten Spaak. Plötsligt fanns han bara där, i Stockholm, och banade sig hela vägen fram till konungen, Fredrik, med erbjudande om att en gång för alla slutföra den otursförföljda Madagaskaraffären. Hans krav tycktes inte orimliga. Allt han begärde var fri lejd och en fregatt med några dussin kanoner. Fick han bara det, denne kapten Spaak, skulle han hemföra inte mindre än 40 goda fartyg lastade med starka karlar jämte tusen tunnor guld. Tusen tunnor.

Alla som någon gång har fått ett så kallat Nigeriabrev i lådan känner igen affärsmetoden. Man kan le åt alltsammans, men också förundras över det faktum att åtskilliga till vardags förnuftiga personer går på det, varje år, än i dag. Tanken på de ofattbart stora summorna fördunklar omdömet, alltmedan högst personliga drömmar om arbetsfria spekulationsvinster får alla moraliska betänkligheter att försvinna i djupet som en blyplätt utan lina. Borta. Vi är ju inte mer än människor. Och guld är guld, som sagt, och även om den hessiske lantgreven Fredrik I kom att vara kung av Sverige i mer än 30 år, så var han för den skull ingen påtagligt framstående regent. Hans makt var kringskuren redan från början, och en viss talang för osunda utsvävningar gjorde sedan inte saken bättre. Den reella makten låg istället hos rådet, inte minst hos männen i sekreta utskottet. Det var också där den sista akten spelades i denna komedi – och den börjar med att kapten Spaak står ensam på scenen till svars inför dessa luttrade maktspelare. Han förhörs noga om hur allt förhåller sig. Har han verkligen varit på Madagaskar? Som fånge hos piraterna? Och hur många fartyg förfogar de egentligen över?

Svaren är fantasifulla och svävande så till den grad att ingen balanserad åhörare kan tro det han säger, och visst finns de som tvivlar, men det goda omdömet var nu en gång för alla ett passerat stadium, så man väljer att gå vidare, under sträng sekretess och varsamhet, liksom smygande. Det är då det händer.

Den bottenlösa snikenhetens fallgrop öppnar sig – och de faller, sammansvurna. Dessa män. Beslutar i hemlighet följande: Med hänvisning till Sveriges alltjämt klena finanser kan kronan inte bistå kapten Spaak med någon fregatt. Vårt land har inte råd. De själva, däremot, står inte på bar backe. Sålunda bildar de ett privat bolag inom sekreta utskottet, burgna män emellan, som ska hyra fregatten av staten. Jarramas. Den ska sedan hämta guld, under befäl av kapten Spaak. En beräkning av kostnaden landar på i runda slängar 60000 daler silvermynt så man enas kring en hemlig emission om 150 aktier å 400 daler styck. Vinsten ska sedan fördelas efter aktieinnehav. Och håll nu för helvete alltihop hemligt, viskar man till varandra när listan skickas runt. Blanka inåtvända blickar, hastiga upphetsade leenden.

Inom kort var 141 aktier tecknade. Snart, snart.

Men som vore allt en saga bröts förtrollningen, tvärt och obönhörligt, som när någon drar upp rullgardinen i ett mörkt rum där fjortonåringar leker seans. Räntmästaren Lagersparre var den som vaknade först och bad att få stryka sitt namn från listan. Köpman König och några till följde hans exempel och då var allting slut. Korthuset rasade. Madagaskaraffären var över. Vart kapten Spaak tog vägen vet jag inte. Tunnorna med guld, om de någonsin funnits, kom aldrig till Sverige, inga pirater heller och öarna blev i tidens fullbordan franska -säger man avslutningsvis och smakar på det redan kalla kaffet, beredd på den oundvikliga frågan:

– Du sitter inte och ljuger?

Alla essäister älskar den frågan. Vi bär dessa tvivel som medaljer. Flertalet skönlitterära författare må ägna åtskillig tid och möda åt att få sina lögner att se ut som sanningar, men andra, och jag är en av dem, gör tvärtom: stöper sanningar i lögnens form. Vilket bland annat får till följd att jag, som sagt, undviker att ange referenser i fotnoter och litteraturlistor. Dessutom skyr jag vanligen längre, direkta citat från källskrifterna, men den saken är förstås också bara en fråga om tycke och smak. Man kan fuller väl armera sina essäer med många och långa citat – och här finns en del ärevördiga förebilder – men eftersom jag under arbetet brukar föreställa mig texten framförd från scenen, under ensam spotlight, muntligt, inför publik, sorterar jag genomgående bort citaten. Något litet, kort, bara. Inte heller vid bordskonversationer brukar

källhänvisningar ha någon vidare gynnsam effekt. Bättre är att först mot slutet, vid ett litet glas bananlikör, nämna något i förbigående om att hela historien har behandlats utförligt i en gammal doktorsavhandling, tryckt i Stockholm 1848, betitlad *Om Sveriges Planer och Åtgärder rörande Sjöförvarne på Madagascar 1718-1727*. Författaren var en ung greve som hette Hans Wachtmeister. En fin liten bok, säger man, och tillägger:

– Man ser den ibland på antikvariaten.

Hon ler, och för en kort sekund är berättaren lycklig.

* * *

Återstår bara ångern. Skammen över all förmåtenhet. Ni vet. Ensam vandrar man hemåt i natten, lätt berusad, och skäms in till benen över otillbörliga närmanden, om så bara i form av berättelser vars enda syfte var att behaga. Så stark är denna ruelle att man måste börja tala högt för sig själv eller sjunga för att skyla den. Och ännu värre känns det morgonen därpå. Med bultande tinningar står man framför badrumsspeglarna, ser sig själv i ögonen och frågar: Vad fan håller jag på med?

Då har man skrivit en essä. I alla fall försökt.